

ЧАСТИНА СЬОМА ЗРОСТАННЯ І ПЕРЕТВОРЕННЯ

«ВІД ВІРИ У СВЯТІСТЬ
ВЛАСНОСТІ ЗАЛЕЖИТЬ
САМА ЦИВІЛІЗАЦІЯ»

Ендрю Карнегі, 1889 р.

За період між двома великими війнами – Громадянською і Першою світовою – Сполучені Штати Америки сягнули повноліття. За менш ніж 50 років вони трансформувалися з сільської республіки в урбаністичне суспільство. Пограниччя як поняття зникло. Повсюди закладено потужні фабрики й металургійні заводи, трансконтинентальні залізниці, квітнучі міста й величезні сільськогосподарські маєтки. Однак економічне зростання і достаток породили нові проблеми. Великі промислові фірми поширилися на значній території і монополізували цілі галузі виробництва в країні. Умови праці гіршали. Міста інтенсивно зростали і не могли ні дати пристойні житлові умови, ні керувати як слід своїми мешканцями, яких усе прибувало.

«Громадянська війна, – зауважує один письменник, – відкрила рану в історії країни. Одним ударом вона драматизувала зміни, що почалися ще 20 чи 30 років тому...». Військові затрати безмірно стимулювали розвиток виробництва, прискоривши економічний прогрес, що ґрунтувався на використанні заліза, пари та електроенергії, а також нестримному поступі науки й винахідництва. Якщо за весь період до 1860 р. було видано 36 тисяч патентів, то протягом наступних тридцяти років – 440 тисяч, а за першу чверть XX ст. загальна кількість патентів сягнула майже мільйона.

Ще 1844 р. Семюел Морзе вдосконалив електричний телеграф, і незабаром найвіддаленіші частини континенту сполучила мережа стовпів з дротами. 1876 р. Александер Грем Белл продемонстрував на виставці телефонний апарат, і за півсторіччя вже 16 мільйонів телефонів підключували громадське й економічне життя нації. Прискорило розвиток бізнесу і винайдення друкарської машинки 1867 р., арифмометра 1888 р. та касового апарата 1897 р. Складальна машина лінотип, винайдена в 1886 р., ротаційна машина і фальцювальні пристрої дали змогу друкувати 240 тисяч примірників 8-сторінкової газети за годину. Лампа-жарівка Томаса Едісона освітила мільйони осель. Фонограф теж було вдосконалено Едісоном. У спілці з Джорджем Істменом він розвинув і технологію кіно. Ці та чимало інших винаходів науки і техніки піднесли ефективність виробництва не в одній галузі.

Паралельно розвивалась основна галузь промисловості країни – виробництво заліза і сталі, захищена високим тарифом. Спочатку металургійна промисловість зосереджувалася у східних штатах, та поступово зміщувалася на захід услід за відкриттями нових родовищ залізної руди, зокрема великого залізрудного кряжу Месабі у верхів'ї озера Верхнього, що перетворився на чи не найбільший у світі продуцент руди. Руда там лежала на поверхні ґрунту, через те нетрудомістким та ще й дешевим був її видобуток. Майже позбавлена хімічних забруднень, ця руда легко плавилася в сталь найвищої якості за десяту частку традиційних грошових затрат.

КАРНЕГІ І СТАЛЕВА ЕРА

Поступ у виробництві сталі пов'язується, головним чином, з іменем Ендрю Карнегі. Прибувши до Америки з Шотландії дванадцятирічним підлітком, він працював спершу намотувальником на бавовняно-прядильній фабриці, потім у телеграфній конторі, а ще переходом – на Пенсильванській залізниці. Ще до досягнення 30-річного віку він зробив доцільні і далекоглядні інвестиції, що до 1865 р. зосереджувалися в чорній металургії. За кілька років він заснував або був акціонером декількох компаній, що будували залізні мости і локомотиви та виробляли рейки. Через десять років сталеварний завод, який він збудував на річці Мононгагела у Пенсильванії, виявився найбільшим у країні.

Карнегі взяв під свій контроль не лише новоспоруджені заводи, але й виробництво коксу та вугільні копальні, залізні рудники на озері Верхньому, флотилію пароплавів на Великих озерах, портове місто на озері Ері і сполучну залізницю. Його фірма у спілці з десяткою інших могла диктувати сприятливі для себе умови перевозок на залізниці та судноплавних лініях. Нічого подібного в промисловому зростанні Америка доти не знала.

Незважаючи на те, що Карнегі тривалий час панував у промисловості, він так і не добився абсолютної монополії на природні ресурси, транспорт та промислові підприємства, а також у галузі виробництва сталі. 1890 року йому кинули виклик нові компанії, і спочатку, спонукуваний конкуренцією, Карнегі обіцяв збудувати ще могутніший підприємницький комплекс, та згодом, відчувши вік і втому, погодився влити свої активи в організацію, яка зрештою охопила більшість провідних виробництв заліза і сталі по всій країні.

КОРПОРАЦІЇ ТА МІСТА

Корпорація «Ю.С. стил», постала з цього злиття в 1901 р., засвідчила собою процес, що тривав уже 30 років, – об'єднання незалежних промислових підприємств у «федеративні», або централізовані компанії. Започаткувавшись під час Громадянської війни, ця тенденція далася взнаки в

70-і роки, коли підприємці стали остерігатися, щоб надвиробництво не призвело до падіння цін та зменшення прибутків. Вони зрозуміли, що контролюючи виробництво і ринки, зможуть звести конкуруючі між собою фірми в одну надкомпанію. З цієї метою розроблено дві форми організації: «корпорація» і «трест».

Корпорації, створюючи доступ до величезного резервуару капіталу та уможливаючи довше життя ділових підприємств і безперервність управління ними, зваблювали капітал вкладників як сподіваними прибутками, так і обмеженою відповідальністю на випадок банкрутства. У свою чергу, трести являли собою таке об'єднання корпорацій, де акціонери кожної із них віддавали акції в руки «довірчих власників». Такі трести уможливили об'єднання великого масштабу, централізовані контроль і адміністрування, а також спільне використання патентів. Потужніші ресурси капіталу давали змогу розширюватися, конкурувати з іноземними виробниками і провадити тверду політику щодо робітників, які теж активно об'єднувалися в організації, а ще – вимагати вигідних умов від залізничних компаній і впливати на політику.

Однією з найперших і наймогутніших корпорацій стала компанія «Стандард ойл», яку заснував Джон Д. Рокфеллер; слідом за нею постали об'єднання у виробництві бавовняної олії, цукру, свинцю, тютюну і каучуку. Невдовзі агресивні бізнесмени-індивідуали почали особисто визначати для себе цілі сфери промисловості. Чотири великі фірми з переробки м'яса – найбільші серед них Філіпа Армора і Густавуса Свіфта – заснували м'ясний трест. Сайрус Маккормік посів перше місце у виробництві жниварок. Аналіз стану економіки 1904 р. продемонстрував, що понад 5 тисяч початково незалежних концернів об'єдналися в приблизно три сотні промислових трестів.

Тенденція до злиття проявилася і в інших царинах, зокрема на транспорті і в засобах зв'язку. За «Вестерн юніон», найстарішим з великих об'єднань зв'язку, пішли «Белл телефон систем» і, згодом, «Американська телефонна і телеграфна компанія». В 60-ті роки Корнеліус Вандербілт поєднав 13 окремих залізниць в одну майже

800-кілометрову лінію, що сполучала місто Нью-Йорк із Буффало. Упродовж наступного десятиріччя він закупив залізничні лінії до Чикаго й Детройта; так було створено «Нью-Йоркську центральну залізничну систему». Тим часом закладалися інші об'єднання, і незабаром основні залізниці країни перетворилися на магістралі та мережі, керовані жменькою людей.

Новий промисловий лад перетворив місто на нервовий центр, де сфокусувалися всі сили динамічної економіки нації, – гігантські нагромадження капіталів, ділові та фінансові заклади, величезні залізничні сортувальні станції, потужні заводи, армії фабричних робітників та конторських службовців. Селища, що зваблювали людей із сільської глушини та заморських країн, перетворювалися на містечка, містечка – на великі міста у небагато стислі терміни. Якщо 1830 р. у населеному пункті, що нараховує 8 тисяч жителів, мешкав, як правило, один із 15 американців, то в 1860 році вже один з шістьох, а в 1890 р. – троє з десяти. Ще в 1860 р. жодне місто не наслив мільйон жителів, а через 30 років Нью-Йорк мав 1,5 мільйона, а Чикаго і Філадельфія – більше як по мільйону. За ці троє десятиріч Філадельфія і Балтимор подвоїли своє населення, Канзас-Сіті і Детройт виростили в 4 рази, Клівленд у штаті Огайо – в 6 разів, Чикаго – в 10 разів. Міннеаполіс, штат Міннесота, Омага, в штаті Небраска, і ще багато таких міст – мало не хуторці на початку Громадянської війни – збільшили своє населення в 50 разів і більше.

**ЗАЛІЗНИЦІ,
ВРЕГУЛЮ-
ВАННЯ
І ТАРИФИ**

Залізниці мали чимдалі більше значення для нації, що розширювала свою торгівлю, і зловживання на залізницях частішали. Залізниці знижували ціни для великих транспортних компаній, що, звичайно, не йшло на користь їхнім меншим конкурентам. А деякі залізниці довільно встановлювали вищі тарифи для тих чи тих транспортних компаній між конкретними населеними пунктами, незалежно від відстані.

І якщо конкуренція стримувала ціни на перевезення вантажів між містами, які зв'язувало кілька залізниць, то між пунктами, що їх обслуговувала одна компанія, тарифи залишалися невиправдано високими. Тому краще було доставляти товари водним шляхом за 1280 км із Чикаго до Нью-Йорка, аніж у пункти, розташовані за кількесот кілометрів від Чикаго. А щоб уникнути конкуренції, компанії-суперниці ділили обсяг перевезень за наперед виробленою схемою, здаючи загальний прибуток до спільного фонду для розподілу.

Громадське обурення такими діями стимулювало зусилля штатів до законодавчого врегулювання ситуації. Ці зусилля мали певний успіх, але проблема набувала загальнодержавних масштабів і потребувала втручання Конгресу.

1887 р. Президент Гровер Клівленд підписав закон про торгівлю між штатами, що забороняв об'єднання конкурентів у картелі, завищення розцінок, надання преференційних знижок та дискримінацію в тарифах і створював Міжштатну торговельну комісію (МТК) для боротьби з порушенням цього закону. Проте в перші десятиріччя її існування залізниці послуговувалися консервативними постановами Верховного суду, щоб зривати на практиці всі дії МТК, спрямовані на врегулювання та зниження тарифів.

Клівленд активно боровся за зниження високих тарифів. Запроваджені свого часу як надзвичайний захід в умовах війни, вони стали елементом повсякденної державної політики за президентів-республіканців, які домінували на політичній сцені того періоду. Клівленд, демократ, вважав, що надмірні тарифи становлять одну з причин зростання вартості життя та виникнення трестів. Минули роки – і в 1880 р. демократи зажадали «тарифу лише на прибуток». Вимоги реформи лунали все голосніше. У річному посланні Конгресові 1887 року Клівленд, не уникаючи, всупереч порадам, вибухонебезпечної теми, сколихнув націю осудом крайнощів, на які штовхав принцип захисту американської промисловості від чужоземної конкуренції.

Тарифи перетворилися на головне питання президентських виборів 1888 р., і кандидат від республіканців Бенд-

жамін Гаррисон, захисник протекціонізму, здобув перемогу на виборах невеликою кількістю голосів. Адміністрація Гаррисона, на виконання його передвиборчих обіцянок, провела 1890 р. тарифний закон Маккінлі задля захисту вже розвинених та сприяння молодим галузям промисловості. Ставки цього тарифу, загалом високі, підняли і так зависокі роздрібні ціни, збуривши велике незадоволення в народі.

За цей період антипатія громадськості до трестів помітно зросла. Гігантські національні корпорації, піддані в 1880 р. гострій критиці збоку таких реформаторів, як Генрі Джордж і Едвард Белламі, стали темою запальних політичних дебатів. Щоб зламати монополію, Антитрестовий закон Шермана, ухвалений 1890 р., заборонив усі об'єднання, які перешкоджали розвитку торгівлі між штатами, і визначив кілька способів впливу на них суворими карами. Щоправда, сформульований у розпливчастих загальниках, цей закон спочатку не дав очікуваних результатів. Але через десятиріччя, за президентства Теодора Рузвельта, ефективне застосування цього закону принесло Рузвельтові прізвисько «Трестолам».

РЕВОЛЮЦІЯ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПО- ДАРСТВІ

Незважаючи на великі здобутки у промисловості, нагальною справою нації став розвиток сільського господарства. Здійснення аграрної революції, поруч із революцією у промисловості після Громадянської війни, пов'язувалося з переходом від ручної праці до технічного обробітку землі і від господарювання для власних потреб до товарного виробництва. Між 1860 і 1910 рр. кількість ферм у Сполучених Штатах потроїлась, збільшившись з двох мільйонів до шести, а площі використовуваних земель зросли від 160 до 352 мільйонів гектарів.

Між 1860 і 1890 рр. виробництво основної продукції, що її становили такі культури, як пшениця, кукурудза та бавовна, перевершило в Сполучених Штатах усі минулі показники. Водночас населення країни більш ніж подвоїлося, при цьому найбільший приріст припав на міста. Але амери-

канський фермер вирощував достатню кількість зерна і бавовни, заготовляв у належному обсязі яловичину та свинину, настригав досить вовни не лише для забезпечення американських робітників та їхніх родин, а й для створення дедалі більших надлишків.

Надзвичайні успіхи стали можливими завдяки декільком чинникам. Один із них – експансія на Захід. Інший – застосування у фермерстві машин. Фермер 1800 р., використовуючи серп, міг сподіватися, що вижне 0,2 га пшениці за день. Через 30 років косою з грабелками він міг скосити 0,8 га. 1840 р. Сайрус Маккормік створив диво, вижинаючи за день від 2 до 2,5 га жнивarkою, що її сам конструював і удосконалював упродовж майже 10 років. Сподіваючись на попит, він подався на захід, до Чикаго – молодого міста в преріях, де заснував фабрику, і до 1860 р. вже продав чверть мільйона жниварок.

Услід за жнивarkою були сконструйовані інші сільськогосподарські машини: автоматична снопов'язалка, молотарка і комбайн. З'явилися механічні сівалки, січкальні, лушильні машини для кукурудзи, а також молочні сепаратори, розкидачі добрив, саджалки для картоплі, сушарки для сіна, інкубатори та сотні інших винаходів.

Не менш важливою підмогою для здійснення революції в аграрному виробництві стала наука. Закон 1862 р. виділив у кожному штаті громадську землю для заснування сільськогосподарських та інженерних коледжів. Ці освітні установи водночас мали прислужитися як центри досліджень у царині наукового господарювання на землі. Згодом Конгрес заснував фонди для створення по всій країні сільськогосподарських дослідних станцій, а крім того, передав кошти для досліджень безпосередньо Департаментові сільського господарства. На початку нового сторіччя науковці Сполучених Штатів працювали над багатоманітними сільськогосподарськими проектами. За іронією долі, федеральна політика, завдяки якій фермери збільшили врожаї, зрештою спричинилася до величезних надлишків, що збили ринкові ціни та знеохотили фермерів.

Один із цих науковців, Марк Карлтон, за дорученням Департаменту сільського господарства їздив до Росії, де

розшукав стійку до іржі та посух озиму пшеницю, що тепер дає більше половини річного врожаю у Сполучених Штатах. Інший науковець Маріон Дорсет подолав жакхливу чумку свиней, а ще один – Джордж Молер – допоміг завбачити захворювання на яшур. З Північної Африки один дослідник привіз додому кафрське сорго; з Туркестану було завезено жовтоцвітну люцерну. Лютер Бербанк у Каліфорнії вивів десятки нових сортів фруктів та городини; у Вісконсині Стивен Бебкок розробив тест для визначення жирності молока; в Інституті Таскегі в Алабамі афроамериканець Джордж Вашингтон Карвер придумав сотні нових способів використання арахісу, батату і соєвих бобів.

РОЗКОЛОТИЙ ПІВДЕНЬ

Ще в 1880 роках Південь докладав чимало зусиль, щоб розвинути промисловість. Дуже спокусливі умови пропонувалися інвесторам для розвитку сталеливарної, деревообробної, тютюнової і текстильної галузей. Проте в 1900 р. частка Півдня в національній промисловій базі лишалася приблизно такою ж, як і в 1860 р. Крім того, затратна ціна на індустріалізацію виявилася завищеною: у південних промислових містах поширювалися хвороби і експлуатувалася дитяча праця.

Через 30 років після закінчення Громадянської війни Південь лишався загалом злиденим аграрним районом, до того ж, економічно залежним. Громадськість Півдня підтримувала неухильне соціальне відчуження чорношкірих від білих і потерпала через рецидиви расових насильств.

Непримиренні білі південці, які чинили опір Реконструкції у федеральному уряді, вишукували всілякі способи, щоб зберегти на місцях панування білих. Починаючи з 1870-х років деякі з постанов Верховного суду підкріплювали погляди цих південців, бо жили сповнені давніх традицій консервативні погляди на створення належної рівноваги федеральної влади і влади штатів.

У 1873 р. Верховний суд вирішив, що Чотирнадцята поправка (а саме положення про те, що закони не можуть

обмежувати громадян в їхніх правах) не забезпечила ніяких нових привілеїв чи прав недоторканності для захисту чорних американців від дій штатів. Далі, в 1883 р. він установив, що Чотирнадцята поправка не забороняє окремим особам, на відміну від штатів, здійснювати дискримінацію. А у справі «Плессі проти Фергюсона» (1896 р.) Суд ухвалив, що «окремі, але рівноцінні» громадянські місця для чорношкірих американців, зокрема в поїздах і ресторанах, ще не свідчать про порушення їх громадянських прав.

Незабаром сегрегація поширюється на всі сфери життя Півдня – від залізниць до ресторанів, готелів і шкіл. Навіть більше: кожна сфера життя, не сегрегована законом, була сегрегована звичаєм і практикою. Зазнавши дискримінації, чимало чорних американців почали підтримувати програму Букера Вашингтона, видатного негритянського лідера кінця XIX–початку XX ст., який радив їм зосередитися на скромних економічних завданнях і погодитися з тимчасовою соціальною дискримінацією. Інші під проводом негритянського інтелігента Вільяма Дюбойса (Дюбуа) задумали боротися з сегрегацією політичними методами. Та оскільки обидві провідні партії дійшли з цього питання згоди, заклики до расової справедливості не знайшли потужного відгуку, і сегрегаціоністські закони залишалися чинними на Півдні аж до другої половини XX ст.

ОСТАННІ РУБЕЖІ

1865 р. прикордонна лінія загалом збігалася із західними кордонами штатів, що лежать понад річкою Міссисіпі, випинаючись уперед, щоб охопити східні частини Канзасу і Небраски. За цією вузьенькою смужкою піонерських ферм поставала прерія і поросла полянами рівнина, що тяглася до підніжжя Скелястих гір. Далі на відстані майже 1600 км височіло громаддя гірських хребтів, багатих покладами срібла, золота та інших металів. На другому боці лежали рівнина й пустеля – аж до лісистих узбережних хребтів і Тихого океану. Окрім заселених округ Каліфорнії та поодиноких розкиданих форпостів, величезний регіон у глибині країни посідали корінні американці, серед

них племена Великих Рівнин – сіу, чорноногі, пауни і шаєни – та індіанські культури Південного Заходу, в тому числі апачі, навахо і гопі.

Усього через чверть сторіччя майже весь край був покращаний на штати й території. Рудокопи обстежили всю гірську країну, вгризаючись у землю і закладаючи невеликі поселення в Неваді, Монтані й Колорадо. Скотарі, зважаючи на переваги безмежних трав'янистих рівнин, обрали величезні простори від Техасу до горішньої Міссисипі. Вівчарі знайшли доступ у долини і на гірські схили. Фермери, врізаючись плугами у рівнини й долини, закрили суміжну зону між Сходом і Заходом. До 1890 р. Прикордоння зникло.

Заселення заохочувалося Законом про садиби («гомстеди») від 1862 р., відповідно до якого кожен громадянин мав право на безкоштовний наділ землі площею 64 га, власне, на займанщину, яку і обробляв. На нещастя для майбутніх фермерів, земля годилася здебільшого для випасу худоби, а не на оранку. І на 1880 рік понад 22 400 000 га «безплатної» землі перебувало в руках скотарів або залізниць.

1862 р. Конгрес проголосував також за надання привілею Об'єднаній Тихоокеанській залізниці («Юніон Пасифік»), яку прокладали на захід із Каунсил-Блаффса, штат Айова, переважно колишні солдати та іммігранти-ірландці. Водночас почала прокладатися на схід від Сакраменто, штат Каліфорнія, Центральна Тихоокеанська залізниця («Сентрал Пасифік») силами іммігрантів-китайців. Уся країна хвилювалася в очікуванні кінцевого зближення обох магістралей, що нарешті сполучилися 10 травня 1869 року коло Промонторі-Пойнт, штат Юта. Місяці тяжкої дороги досі розділяли два океани, а зараз цей шлях можна було подолати усього за шість днів. Залізнична мережа континенту невпинно зростала, і до 1884 р. вже чотири великі магістралі з'єднали середню частину долини Міссисипі з Тихим океаном.

Першу велику хвилю переселенців на Далекий Захід принаділи гористі краї, де знайшли золото, – в Каліфорнії 1848 р., в Колорадо і Неваді – десятьма роками пізні-

ше, в Монтані і Вайомінгу – в 1860-х і в Чорних горах Дакоти – в 1870-х роках. Рудокони обжили край, побудували селища, заснували постійні поселення. Добуваючи в горах руду, поселенці побачили також можливості нових земель для розвитку хліборобства і скотарства. Незважаючи на те, що деякі громади продовжували займатися майже виключно рудокопством, з'ясувалося, що головне багатство Монтани, Колорадо, Вайомінгу, Айдаго й Каліфорнії – не руда, а сінокоси та ґрунти.

Скотарство, давня галузь сільського господарства в Техасі, розквітла після Громадянської війни, коли заповзятливі люди почали перегонити довгорогу техаську худобу на північ через вільні громадські землі. На довгому шляху від Техасу до залізничних станцій у Канзасі, худоба швидко набирала вагу. Незабаром далекі перегони стали постійними, так що на сотні кілометрів простори були всіяні чередами, що рухалися на північ. Скотарство перемістилося до заміссурійського регіону, і в Колорадо, Вайомінгу, Канзасі, Небрасці і на території Дакоти з'явилися величезні ранчо, а міста Заходу процвітали, ставши центрами переробки м'яса.

Життя на ранчо породило цілу культуру і принадливий міф, мальовничим героєм якого став простий ковбой. І хоча сувора реальність ковбойського буття з малою платнею та виснажливою працею була далеко не романтичною, цей міф, уперше оспіваний у «десятицентових» романах 1870-х років, а в наші дні у фільмах Джона Вейна і Клінта Іствуда, досі не втратив свого магічного впливу на уяву середнього американця.

Загалом від 1866 р. до 1888 р. з Техасу на зимові пасовища гірських рівнин Колорадо, Вайомінгу й Монтани перегонили майже шість мільйонів голів худоби. «Скотарський бум» сягнув апогею в 1885 р., коли землі, через які пролягала дорога на північ, уже не змогли настанчити кормів для перегонів худоби, бо дедалі більше відходили під пашу і вкривалися неблаганним мереживом залізниць. Услід за скотарями рипіли фургони фермерських родин, що переселялися разом із тяглом, коровами і свиньми в обози. Відповідно до Закону про садиби, вони означували

кілками зайняту землю і ставили загороду новітнього зразка – з колючого дроту. Скотарів витіснили із зелених просторів, на яких вони розкошували без законних на те підстав. Невдовзі романтичний «Дикий Захід» припинив своє існування.

СТАНОВИЩЕ ІНДІАНЦІВ

Як і на Сході, переселення рудокопів, скотарів і фермерів на далекі простори рівнин та в гори призвело до частих конфліктів з індіанцями Заходу. Чимало племен – від ютів нагір'я Великого Басейну до «проколотих носів» у штаті Айдаго – періодично воювали з білими, але справді відчайдушний опір просуванню пограниччя чинили сіу на Північних рівнинах та апачі на Південному Заході. Маючи таких винахідливих проводирів як Червона Хмара і Шалений Кінь, сіу виявилися напрочуд вправними у блискавичних кіннотних атаках. Апачі теж були надзвичайно спритні і майже недосяжні, маючи ту перевагу, що вели боротьбу в пустелі і в каньйонах – своєму природному середовищі.

Конфлікти з індіанцями Рівнин розпочалися з різанини, яку білі вчинили сіу в 1862 р., і тривали упродовж Громадянської війни. 1876 р. вибухнула остання війна з сіу, коли дакотська «золота лихоманка» докотилася до Чорних гір. Армії належало не допускати рудокопів на мисливські терени сіу, проте для захисту індіанських земель зроблено було дуже мало. Та коли прийшов наказ виступити проти загонів сіу, що полювали в місцевості, обумовленій для них спеціальною угодою, армія не забарилася.

1876 р. після декількох сутичок з непевним успіхом генерал Джордж Кастер натрапив на головний табір сіу та їхніх союзників, що знаходився на узбережжі річки Літл-Біггорн. Позбавлені підтримки основних сил, Кастер і його люди були винищені. Перегодом, в 1890 р., ритуальний «танець духів» у резервації північних сіу у Вундед-Ні, Південна Дакота, спричинився до повстання й останньої трагічної сутички, що завершилася загибеллю сотень сіу – чоловіків, жінок і дітей.

Ще задовго до цих подій звичай рівнинних індіанців порушувалися через винищення буйволів, поспіль перебитих за десятиріччя після 1870 р. варварським полюванням на них. Тим часом війни з апачами на Південному Заході тривали аж до 1885 р., коли був зломлений Геронімо, останній видатний індіанський ватажок.

Політика уряду від початку президентства Монро зводилася до того, щоб розмістити індіанців на віддаленій від білого прикордоння відстані. Та резервації ставало щораз менше і, до того ж, вони неминуче потерпали від перенаселення. Через те багато людей засуджували політику уряду щодо корінних американців. Наприклад, східнячка Гелен Гант Джексон, яка жила на Заході, у своїй книжці «Сторіччя безчестя» (1881) відобразила драматичне становище індіанців, доторкнувшись тонкої струни в сумлінні нації. Більшість реформаторів гадали, що треба асимілювати індіанців в панівну культуру. Федеральний уряд навіть відкрив школу в Карлайлі, штат Пенсильванія, для того, щоб прищепити вірування і духовні цінності білих індіанській молоді. (Саме в цій школі на початку ХХ ст. здобув славу Джим Торп, чи не найкращий спортсмен, якого виховали Сполучені Штати).

1887 р. Закон Доза докорінно змінив політику США щодо індіанців, надавши право президентові ділити землю племен, виділяючи 65 га кожному главі родини. Такі наділи перебували під опікою уряду протягом 25 років, після чого користувач ставав повноправним власником і громадянином. Решта земель продавалася поселенцям. Така політика переслідувала загалом добрі наміри, проте на практиці виявилася згубною, адже сприяла варварському розграбуванню індіанської землі. До того ж, її тиск на колективістські засади життя племен призводив до подальшого розпаду традиційної культури. У 1934 р. політика США знову змінилася на основі Закону про реорганізацію індіанців, який покликаний був захистити племінне і колективне життя резервації.

**ІМПЕРІЯ
ЧИ НЕ
ІМПЕРІЯ?**

Останнє десятиріччя XIX ст. в історії Сполучених Штатів являло собою період імперської експансії, адже держава поширила свій вплив, а подекуди – й територію, на віддалені терени в Атлантичному й Тихому океанах, а також у Центральній Америці. Проте Сполучені Штати трималися іншого курсу, ніж їхні європейські суперники, завдяки власній історії боротьби проти європейських імперій та унікальному демократичному розвитку.

Джерела американського експансіонізму в кінці XIX ст. були різні. По світу тоді прокотилось імперіалістичне шаленство: європейські держави наввипередки поспішали розкряти Африку, змагаючись за сфери впливу та торговельні інтереси в Азії між собою і з новим суперником, Японією. Багато американців, серед них і такі впливові постаті як Теодор Рузвельт, Генрі Кебот Лодж та Елігу Рут, відчували, що для забезпечення власних інтересів Сполучені Штати теж мають визначити межі свого економічного впливу. Ці погляди плекалися могутнім військово-морським лобі, що проголошувало збільшення флоту і створення мережі заморських портів істотним для економічної і політичної безпеки країни. Загалом кажучи, доктрина «Очевидного призначення», уперше вжита для виправдання континентальної експансії Америки, тепер відродилася заради тези, що Сполучені Штати мають право і обов'язок поширювати свій вплив та плоди цивілізації в Західній півкулі та в Карибському басейні і, звичайно, по той бік Тихого океану.

Водночас антиімперіалістичні голоси з різних коаліцій між північними демократами та націленими на реформи республіканцями ставали гучнішими і не змовкали. Внаслідок цього, американська імперія зростала «лагідно і пошматочках», і колоніальна адміністрація була більше заклопотана торгівлею та економічними питаннями, аніж політичним контролем.

Перший набуток Америки поза її континентальними кордонами виявився в купівлі в Росії в 1867 р. Аляски – території, рідко заселеної інуїтами та іншими тубільними народами. Чимало американців виявили байдужість до цієї акції Державного секретаря Вільяма Сьюарда або ж обу-

рювалися нею, і про Аляску по всій країні мовилося як про «Сюардів дур» або «Сюардову льодовню». Але через 30 років, коли в Алясці на річці Клондайк було знайдено золото, тисячі американців рушили на Далеку Північ, і багато з них оселилось на території Аляски назавжди. 1959 року Аляска стала сорок дев'ятим і найбільшим (відтіснивши Техас) штатом США.

Іспано-американська війна, що відбулася 1898 р., стала поворотним пунктом в історії Америки. Через кілька років після закінчення війни Сполучені Штати вже тримали під своїм контролем острови в Карибському морі, в центральній частині Тихого океану та поблизу азійського континенту.

В 1890-х роках Куба та Пуерто-Рико виявилися єдиними осколками колишньої Іспанської імперії в Новому Світі. А Філіппінські острови були осередком іспанської могутності на Тихому океані. Війну спричинили: посилення ворожості народу до авторитарного іспанського владарювання; зростаючі симпатії американців до вимог незалежності; зміцнення нового духу національної самовпевненості в Сполучених Штатах, розпалюваного почасти «джингоїстською», чи націоналістичною, жадібною до сенсацій пресою.

У 1895 р. на Кубі наростання гніву проти тиранії давньої батьківщини вилилося у війну за незалежність. Сполучені Штати стежили за ходом повстання з дедалі більшою осторогою. Більшість американців співчували кубинцям, але Президент Клівленд твердо тримався нейтралітету. Та через три роки, під час президентства Маккінлі, військовий корабель США «Мен», що стояв на якорі в Гаванському порту, був підірваний за нез'ясованих і досі обставин. Загинуло понад 250 чоловік, і спалах обурення, підігрітий сенсаційними газетними репортажами, охопив усю країну. Хоча Маккінлі певний час намагався зберігати мир, та за кілька місяців, передбачаючи марність подальшого зволікання, вирішив розпочати збройне втручання.

Війна з іспанцями виявилася короткою і вирішальною. Упродовж чотирьох місяців бойових дій американці не зазнали жодної серйозної поразки. Через тиждень після ого-

лошення війни командор Джордж Дьюї, що стояв тоді в Гонконгу, вирушив зі своєю ескадрою, яка налічувала шість бойових кораблів, до Філіппін. Він дістав наказ перешкодити іспанському флотові, що базувався там, діяти в американських водах. Він напав на іспанський флот, що стояв на якорі, й знищив його, не втративши при цьому жодного моряка.

Тим часом на Кубі війська висадились поблизу Сантьяго, де, блискавично вигравши серію боїв, почали обстрілювати порт. Чотири іспанські панцерні крейсери впливли з затоки Сантьяго, і за кілька годин були розтрощені вщент.

Від Бостона до Сан-Франциско свистіли пароплавні свистки й майоріли прапори, вітаючи падіння Сантьяго. Газетні видавці відрядили на Кубу та Філіппіни кореспондентів сурмити славу новим героям нації. Провідними серед них виявилися Джордж Дьюї, що уславився в Манілі, і Теодор Рузвельт, помічник військово-морського міністра, який відмовився від посади, аби лише очолити «Грізних рубак» – кінний полк добровольців, набраний ним для служби на Кубі. Іспанія невдовзі попросила миру, і за угодою, підписаною 10 грудня 1898 року, передала Кубу Сполученим Штатам для тимчасової окупації перед наданням острову незалежності. До того ж, Іспанія поступилася Пуерто-Рико й Гуамом замість воєнної контрибуції, а Філіппіни віддала за 20 мільйонів доларів.

Заморські володіння стали новим явищем для Сполучених Штатів. Тому американці заохочували нові території до демократичного самоврядування – політичної системи, щодо якої жодна з них не мала ще ніякого досвіду.

І все-таки Сполучені Штати опинилися у банальній ролі колонізаторів, коли в перше ж десятиріччя окупації Філіппін придушили збройне повстання за незалежність. Народ Філіппін дістав право обирати обидві палати законодавчих зборів 1916 р., а 1936 р. було створено здебільшого автономну Філіппінську Співдружність. 1946 р., після Другої світової війни, острови дістали повну незалежність.

Проте американське проникнення до Тихоокеанського регіону не обмежалося Філіппінами. Рік іспано-американ-

ської війни позначив також початок нових відносин з Гавайськими островами. Доти контакт із Гавайями здійснювався переважно через місіонерів та випадкових торгівців. Однак, після 1865 р. американці почали використовувати природні багатства островів – головним чином, цукрову тростину та ананаси. Коли королівський уряд оголосив у 1893 про свій намір покласти край чужоземному впливові, американські бізнесмени у спілці з упливовими гавайцями висунули новий уряд, який подав прохання про приєднання до Сполучених Штатів.

Масові протести у Сполучених Штатах проти використання американських солдатів та втілення ідеї колоніального врядування спершу переконали Президента Гровера Клівленда і Конгрес відхилити анексію. Проте у відповідь на здійснення хвилі націоналізму, розбурханого іспано-американською війною, Конгрес у липні 1898 р. несподівано проголосував за анексію островів, набувши, таким чином, важливу військово-морську базу в Перл-Гарборі. Гаваїї стали п'ятдесятим штатом США 1959 року.

Куба здобула номінальну незалежність, коли американські війська облишили її 1902 року. Але Сполучені Штати залишили за собою право втручатися з метою збереження громадського порядку, що вони робили тричі, аж поки відмовилися від цього права в 1934 р. Та навіть за повної незалежності Куби американський економічний і політичний вплив лишався сильний до 1959 р., коли Фідель Кастро скинув тодішній уряд і встановив марксистський режим та тісні зв'язки з Радянським Союзом.

Пуерто-Рико, острів, що лежить на захід від Куби, теж пройшов період школярства. 1917 р. Конгрес Сполучених Штатів надав пуерториканцям право обирати всі свої законодавчі органи. Але водночас закон визначив для острова інший шлях, офіційно оформивши його територію у складі США і, що найважливіше, надавши населенню цієї території американське громадянство. 1950 р. Конгрес дав Пуерто-Рико повну свободу вибору щодо майбутнього. На референдумі 1952 р. громадяни проголосували за відхилення як становища штату, так і цілковитої незалежності, визначаючи натомість статус співдружності. Велике число

пуерториканців переселилося на материк, куди вони мають вільний доступ і де набувають усіх політичних і громадянських прав, як і будь-який інший громадянин Сполучених Штатів.

КАНАЛ І ОБИДВІ АМЕРИКИ

Війна з Іспанією збудила американське зацікавлення щодо спорудження каналу через Панамський перешийок. Потреба в ньому для морської торгівлі давно усвідомлювалася основними торгівельними державами світу. Французи розпочали копати цей канал ще наприкінці XIX ст., але, нашттовхнувшись на труднощі, облишили цю справу. Тепер, коли США явили свою силу і в Карибському морі, і на Тихому океані, вони збагнули стратегічне значення каналу, що в разі потреби допомагає перепроводжувати бойові судна з одного океану до другого.

Нинішня Панама на зламі двох сторіч була північною провінцією Колумбії. Коли колумбійські законодавчі збори 1903 р. відмовилися ратифікувати проект угоди, яка надавала Сполученим Штатам право спорудити канал і порядкувати на ньому, група некорінних панамців за підтримки морської піхоти США підняла повстання і проголосила незалежність Панамі від Колумбії. Країна, що відкололася, була негайно визнана Президентом Теодором Рузвельтом. За умовами угоди, підписаної в листопаді того ж року, Панама віддавала Сполученим Штатам у вічну оренду смужку землі 16 км завширшки від Атлантичного до Тихого океану за 10 мільйонів доларів і щорічний внесок у чверть мільйона доларів. Колумбія згодом одержала як часткову компенсацію 25 мільйонів доларів. (За угодою про Панамський канал, що укладена обома країнами через 75 років, канал має вернутись під суверенітет Панамі до 2000 р.).

Спорудження каналу, завершеного 1914 р., було одним з найбільших тріумфів техніки. Роботами керував полковник Джордж Гетгальс. А перемога над малярією і жовтою пропасницею в тропічних джунглях виявилася визначним досягненням профілактичної медицини.

Сполучені Штати постійно поривало до втручання в справи інших держав латиноамериканського континенту. Скажімо, між 1900 і 1920 роками Сполучені Штати втручалися у справи шести держав Західної півкулі, встановивши протекторати на Гаїті і в Домініканській Республіці, а також час від часу розташовуючи свою морську піхоту в Нікарагуа. 1867 р. Сполучені Штати своїм натиском змусили Францію вивести війська, які підтримували імператора Максиміліана у Мексиці. Та через півсторіччя, в ході невдалої кампанії за вплив на Мексиканську революцію Сполучені Штати змушені були відрядити 11 тисяч солдатів у північну частину країни, силкуючись захопити неприступного повстанця і розбійника Франсиско «Панчо» Вілью.

Одночасно Сполучені Штати відіграли важливу роль у створенні основ для співробітництва між народами обох Америк. 1889 р. державний секретар Джеймс Блейн запропонував, щоб 21 незалежна держава Західної півкулі об'єдналися в організацію для мирного залагодження суперечок та тісніших економічних стосунків. І на першій Панамериканській конференції 1890 р. засновано постійний орган, відомий раніше під назвою Панамериканського союзу, а сьогодні як Організація американських держав.

Окрім того, наступні президентські адміністрації Герберта Гувера і Франкліна Д. Рузвельта відкидали право Сполучених Штатів на втручання у справи Латинської Америки. Зокрема, Рузвельтова «Політика добросусідства» в 1930-х роках хоча й не зняла повністю напруження між Сполученими Штатами і Латинською Америкою, проте принаймні сприяла зникненню відкритої ворожості, породженої минулою інтервенцією та односторонніми діями США.

СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ Й АЗІЯ

Оволодівши Філіппінами і закріпившись на Гавайях, Сполучені Штати на зламі сторіч покладали великі надії на розвиток торгівлі з Китаєм. Та після розгрому Китаю японцями (1894–1895) різні європейські держави розташували там свої військово-морські бази і, заорендувавши те-

риторії, встановили сфери впливу. Вони також вибороли собі монополні торговельні права та концесії для вкладення капіталів на спорудження залізниць і розвиток гірничої промисловості.

У давніших дипломатичних стосунках з Азією американський уряд завжди наполягав на рівності комерційних привілеїв для всіх держав. Проте традиційний ідеалізм в американській міжнародній політиці входив у суперечність із новим бажанням, спробами позмагатися супроти імперських сил Європи на Далекому Сході. У вересні 1899 р. Державний секретар Джон Гей передав ноту всім зацікавленим державам, де була викладена доктрина «відчинених дверей» для всіх країн у Китаї – тобто, рівні можливості для торгівлі (передусім однакові торговельні та залізничні тарифи і портове мито) в контрольованих ними областях. Незважаючи на ідеалістичну підоснову, «відчинені двері» виявилися дипломатичним маневром, спрямованим на доступ до колонії без виборювання її в китайців.

Китай відповів на домагання чужоземців «Боксерським повстанням» 1900 р. У червні повстанці взяли Бейпін (Пекін) і напали там на дипломатичні представництва інших держав. Гей негайно заявив європейським державам і Японії, що Сполучені Штати виступатимуть проти будь-якого порушення територіальних і адміністративних прав Китаю чи політики «відчинених дверей». Коли повстання було придушено, Гееві довелося використати всю свою спритність, аби здійснити американський план і захистити Китай від руйнівних контрибуцій. Проте у жовтні Великобританія та Німеччина знову заявили про свою прихильність політиці «відчинених дверей» і збереження незалежності Китаю, хай навіть під чужоземним протекторатом, і невдовзі їхній приклад наслідували інші держави.

1907 р. Президент Теодор Рузвельт, у відповідь на острах американських робітників перед конкуренцією, переконав японський уряд тимчасово припинити еміграцію чорноробів до Сполучених Штатів. Загалом стосунки Америки з Японією протягом XIX – початку XX століть були дружніми, не позначеними особливими інцидентами. Єдиним надзвичайним втручанням було посередництво Рузве-

льта в російсько-японській війні 1904–1905 рр., коли він застеріг Німеччину і Францію не виступати на боці Росії проти Японії. Результати зусиль Рузвельта оцінені в 1906 р. присудженням йому Нобелівської премії миру.